

## XIX. YÜZYILDA TOPLUMSAL SORUNLAR KARŞISINDA İNGİLİZ SİYASAL PARTİLERİNİN EVRİMİ

Asistan: Ahmet Nâki YÜCEKÖK

Siyasal partiler, XIX. yüzyıldan bu yana, siyasal hayatımızın vazgeçilmez unsurları olarak toplum içinde önemli görevler yüklenmişlerdir. Önceden siyaset denildiğinde gözler ya bir kral, ya kalıtmacı bir derebeyi, ya da bir toprak ağası ve onlara yaranmaya çalışan bir çıkarıcılar gurubu arardı. Değişen toplum sorunları sonucu toplum içinde yepyeni bir hareket belirdi. Endüstri devriminin yarattığı güçler, eski siyasal yapıyı zorlamak için örgütlere gerek duydular. Toplumsal baskı sonucu, bu yeni sınıflar, kendilerine tanınan oy hakkıyla yurttaşlık düzeyine çıkarılıyorlardı. Kendi kaderini kendi saptama durumuna gelen toplumun oylarını ele geçirebilmek için, eski egemen sınıflarla yeni gelişen güçler arasında yoğun bir rekabet başladı. Bu, aynı anda, toplum sorunlarının yarattığı ideolojilerin çatışmasıydı. Bu rekabetten kazançlı çıkmak büyük örgütlere sahip olmayı öngörüyordu. Toplumsal tabakalaşma geliştikçe bu örgütlerin de o ölçüde büyüyüp, kapsayıcı olmaları gerekmektedir. Sonuç olarak çağımızın modern kütle partileri siyasal hayatımızda belirmeye başladılar.

Makaleye konu olarak İngilterenin seçilmesi, endüstri devrimini ilk gerçekleştirmiş ülke olduğundandır. Yoksa diğer ülkelerde de siyasal parti sistemlerinin gelişmesi hemen hemen aynı yolları izlemişlerdir. Burada bu gelişmenin ana nedenleri olan etkenleri ve buna bir cevap olarak beliren siyasal partileri anlatmak incelememizin konusunu meydana getirecektir.

Siyasal partilerin gelişmesinde endüstri devriminin ne kadar etkili olduğunu daha belirgin olarak görebilmek için XVIII. yüzyıl İngilteresinin siyasal hayatını incelemekte yarar vardır.

*1832 den Önce İngiltere'de Siyasi Partiler Var mıydı?*

19 uncu yüzyıl İngilteresinin siyasal gelişimine egilmeden önce, konu olan yüzyıla ışık tutar umuduyla, daha önceki yüzyılların

İngiliz Siyasal yaşantısına ne gibi katkılarda bulunduğunu incelemekte fayda olacağını sanıyorum. Burada bir dönüm noktası olarak beliren 1832 yılı ilk Parlamento Reformunun sağlandığı yıl olmasından ötürü önem kazanmaktadır. Oy hakkının daha geniş bir çevreye tanınması daha etkili bir siyasal katılmayı sağladıktan başka, artan seçmen karşısında, o ana kadar birer çıkar grubundan başka birşey olmayan İngiliz Parlamento gruplarına organize olma zorunluğunu duyurduğundan 1832 yılını modern anlamda parti örgütlerinin belirmeğe başladığı yıl olarak kabul edebiliriz.

Onyedinci yüzyılda İngiliz Avam Kamarasını meydana getiren gruplara «Siyasi Parti» adını verebilmek oldukça zor. Birçok tarihçi - özellikle liberal tarihçiler - 1832 den önce «Whig» ve «Tory» diye adlandırılan iki siyasi partinin varlığını iddia etmelerine rağmen, araştırmalar açıkça belirtmiştir ki 1715 yılında «Whig» diye anılan grup 1760 da «Tory», «Tory» diye anılan grup ta «Whig» diye anılmaya başlanmıştır. 1715 lerde kralın yetkilerini savunan, arka çıkan gruba «Whig» adı veriliyordu. «Tory» ler süreli olarak muhalefetteydiler. 1760 da ise, Fox adında bir parlementerin öncülüğünde kendilerini «Whig» olarak adlandıran bir grup, kralın yetkilerini savunan gruba «Tory» diyordu (1). Bu dönemin ele geçirilen parlamento tutanakları incelendiğinde Avam kamarası üyelerinin hiçbir zaman geleneksel bir Tory ya da Whig tutumu içinde oy kullanmadıklarını, tam tersi olarak günlük yaşantılarında kişisel çıkarları neyi gerektiriyorsa öyle oy kullandıklarını açıkça görebiliriz (2).

#### *1832 den Önce Parleментodaki Gruplar.*

Sir Lewis Namier'in XVIII. yüzyıl İngiliz Avam kamarasında üç grubun varlığından söz eden incelemesi ilk grubu «Saray ve Hazine» olarak belirtmektedir. Bu gruptakiler, Namier'e göre makam sahibi olan gelir ve statüleri kral tarafından sağlanan kişiler oldukları için kral tarafından seçilen bakanları parlamentoda desteklemek zorunluluğundadır. Aktif politikacıların meydana getirdiği ikinci grup özellikle idarenin kilit noktalarına geçebilmeleri için çaba göstermektedir. Fakat, bu grubun özlemini çektikleri kilit noktalara atanabilmeleri için yalnızca kralın gözüne girebilmeleri yeterli değildi; kralı süreli olarak destekleyen «Saray» gru-

- (1) C. G. Fobertson, *England Under the Hanoverians*, Methuen and Co. Ltd., London, 1925, s. 186.  
 (2) Sir L. B. Naimer, *England In The Age Of American Revolution*, ss. 234-47.

bunun dışında üçüncü grubu meydana getiren «bağımsızlar» in hiç olmazsa tarafsız kalabilmelerini sağlamalıydılar. Bağımsızlar diye adlandırdığımız bu üçüncü grubun hükümetle normalin altında bir ilişkisi var. Avam Kamarasına pek seyrek devam eden bu grubun üyeleri Namier'in dediğine göre yalnızca, toprak vergisi gibi kendilerini ilgilendiren konularda oy kullanıyorlar, kendi çıkarlarını aksettirmeyen sorunlar karşısında gerçekten ilgisiz kalıyorlar.

Onsekizinci yüzyıl İngiliz Avam Kamarasına hakim olan bu üç grubu uygulamada iki gruba indirmemiz mümkündür : «İçerdekiler» ve «Dışardakiler» (3). «İçerdekiler» kıralın itimadını kazanmış bağımsızlarla aktif politikacıların bir araya gelmesiyle belirmektedir. Tabii bu gruba «İçerdekiler»in değişmez bir unsuru olan «Saray» grubunu da eklemeliyiz. Böylelikle siyasal süreç güçlü bir kişinin etrafına topladığı hayranlardan meydana gelmiş küçük grupların arasındaki çatışmadan başka birşey değildir. Bu küçük gruplar, yapabildikleri ölçüde, avam kamarasındaki çoğunluğa, yani, her üç ana gruba kendilerini sevdirmek ve kabul ettirmek zorunluluğundadırlar. Böylelikle yönetim organları birden fazla grubun koalisyonu olarak belirmektedir.

Bir siyasi partinin hükûmete geçmek amacıyla olan bir grup olduğu söylenirse bu gruplara siyasi parti diyebilmemiz mümkün olacaktır. Fakat günümüzdeki parti sistemi, partilerin bir seçmen topluluğuna hükümeti kurabilmek için başvurmalarını öngörür. Walter Sulzbach'ın da belirttiği gibi günümüzün siyasi partisi devlet gücünü ele geçirmek, hiç değilse devlet gücü üzerinde etki sahibi olmak nedeniyle çıkarlarını gerçekleştirmek için birleşen, devlet ve toplum bünyesinin oluşumu hakkında aynı görüşlere sahip insanların oluşturduğu bir birliktir (4). Partiler hükümete geçebilmek için seçmen kütüklerine hitabederlerken ellerinde belirgin bir programları olması da gerekir. Fakat önceden de belirtmiş olduğumuz gibi Onsekizinci yüzyılda İngiliz parlamento gruplarının hiçbir belirgin ve süreli siyasal yönelimleri yoktu. Sistem tümüyle rüşvet ve hediye dağıtımıyla ayakta tutuluyordu. Devlet işlerinin küçük bir grup tarafından yürütülebileceğinin farkına varan Danby aynı çıkarları savunan küçük grupların rüşvet aracılığı ile destek bulduğu yönetimini sağlamakta zorluk çekmemiştir. Fakat, herkesi rüşvetle satın almanın imkansızlığı meydana olduğundan Avam Kamarasında bir muhaletin önü hiçbir zaman alınamamıştır.

(3) *Ibid.*, ss. 234 - 47.

(4) Nermin Abadan, *Anayasa Hukuku ve Siyasi İlimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahli*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1966, s. 13.

*Kabine Sisteminin Yokluğu.*

Bu devirde, İngiltere'de yönetim organının bütünüyle kralın denetimi altında olduğunu görüyoruz. Bakanlar teker teker kral tarafından seçilmekte ve bu nedenden kendilerini yalnızca ve ayrı ayrı krala karşı sorumlu hissetmekteydiler. Kabinesini seçerken kral hiçbir zaman parlamentoda çoğunluğu elinde tutan partinin önde gelen üyelerine görev teslim etmek zorunluluğunu duymuyor yalnızca etkili, sadık ve güvenilir olarak tanıdığı kimseleri bakan yapıyordu. Yerlerine koyabileceği daha iyilerini bulduğu anda eski sadık bendelerini saf dışı bırakmaktan hiçbir sakınca duymuyordu. Kıralla bakanları arasındaki bu yakın ilişki gerek Avam Kamarasında gerekse de Lordlar kamarasında bakanlara karşı tutarlı bir muhalefetin ve denetimin gerçekleşmesini imkansızlaştırıyordu (5).

Aslen Alman olan George I ve George II nin hükümdarlıkları süresinde İngiliz Kraliyet Kabinesinde belirgin bir değişiklik meydana geliyor. Kabine içinde yavaş yavaş bir birlik beliriyor. Varlıklarını krala borçlu oldukları için herbiri ayrı ayrı krala sorumlu olan ve gene herbiri kabinede kralın casusu olarak çalışan bakanlar arasında 1714 den itibaren bir kollektif sorumluluk ilkesi güç kazanıyor. Hem de sorumlulukları pek o kadar krala karşı olmayıp, doğrudan parlamentoya karşı. Bunun nedenlerine indiğimiz zaman Onsekizinci yüzyıl İngilteresinde kralın ne kadar büyük bir güç olduğu iyice belirecektir. Gerek I. George ve gerekse II. George İngiliz dilindeki yetersizliklerinden ötürü hiçbir şey anlamadıkları kabine tartışmalarını izlemekten kaçınmışlar ve duygusal bağlarla bağlandıkları Hanover'in sorunlarını daha yakından izleyebilmek için kendilerini dış politikaya vermişlerdi (6). Kral etkisinin dışında kalan kabinede bu nedenden bir iç dayanışma ve kader birliği başlamakta gecikmemişti.

Fakat III. George'un iş başına gelmesiyle durumun yeniden değiştiğini görüyoruz. İngiltere'de büyütülmüş ve tam bir İngiliz terbiyesiyle yetiştirilmiş olan III. George, kendinden önceki George'ların yeteneksizliklerinden arıtılmış olarak iş başına geldiğinde, bir kral olarak ne yapılması gerektiğini çok iyi biliyordu. Rüşvet mekanizmasının eskisi kadar etkili olarak işlemesini sağlamaktan baş-

(5) D. L. Keir, *The Constitutional History of Modern Britain Since 1485*, Adam and Charles Black, London, 1961, ss. 331-34.

(6) Robertson, *op. cit.*, ss. 16, 55;  
Keir, *op. cit.*, s. 379.

ka yönetim organlarının her kademesiyle yakından ilgilenmeye başladı. Kabine kısa zamanda eski haline dönmüştü. 1783 de Morth-Fox koalisyonuna işten el çektirmesi, kiralın parlamentoda çoğunluğa sahip bir bakanlar kurulunu azledebilecek kadar güçlü olduğunu gösterir (7).

Soruna başka bir açıdan eğildiğimizde kiralın gücünün gerçek kaynağını görürüz. Çok dar bir çevrenin oylarıyla seçilen ve özellikle mülk sahiplerinin temsilciliğini yapmakta olan parlamentoda modern anlamda örgütlenmiş siyasi partilerin yokluğu, kabine de kırala karşı çıkabilecek parti ileri gelenlerine gereken desteği sağlamıyordu. Her esen rüzgara göre yön değiştiren, o günün çıkar hesaplarıyla bir o gruptan bir bu gruptan olan parlamento üyeleri, kendilerini olduğu kadar bakanları da kiralın karşısında silahsız bırakıyorlardı. Parti sistemi ve onun bir sonucu olan kabine sistemi, oy hakkının daha geniş bir çevreye verilmesinin siyasi sistem içindeki ağırlığı kıraldan parlamentoya geçirmesine kadar, bugünkü anlamda gelişmedi ve parlamento, siyasi partiler kanalıyla hükümet politikasını yürütür ve denetler hale dönüşemedi.

#### *Bir Başbakanlık Kurumunun Varlığından Söz Edilebilir mi ?*

1832 yılı öncesi İngiltere'de kabinelerin kalabalık, kötü örgütlenmiş, üyelerin birbirine çok gevşek bağlarla bağlı olduğu ve özellikle kiralın rüşvet sisteminin etkisi altında ezilen birer «Genel Müdürler» kurulları olduğunu görmekteyiz. «Genel Müdür» deyimini kullanmamızın nedeni parlamento da tutarlı ve istikrarlı herhangi siyasi bir örgütün desteğinden yoksun olan bu bakanların siyasi yaşantıları açısından genellikle kiralın yönetimine uyma zorunluluklarıdır. Kiralın politikasını yürüten, makamını kırala borçlu olan, kiralın çıkarına uygun geldiğinde görevine son verilen, bütün bu nedenlerden Parlamento ya değil de kırala karşı sorumluluğu olan bu kişilere modern anlamında bakan diyebilmemiz çok zor. Bunlar parlamentoda, birtakım grupların, çıkar nedeniyle, kısa süreli olarak birleşmeleri sonucu kiral tarafından göreve çağrılmış kişiler, Etkili bir rüşvet sistemini elinde tutan kiral bu grupları toplayıp tekrar dağıtacağı ya da bir kısmını diğer gruplarla değiştirebileceği için kabine üyelerinin siyasi açıdan hiçbir garantileri yok. Kiral ve Saray grubu kanalı ile kazandığı sun'i desteği, kabine üyesinin bir sabah kalktığında, kaybetmiş olarak görmesi pek olağanüstü bir olay sayılmamalıdır.

(7) Keir , op. cit., s. 379.

Kabinenin ve tek tek ele aldığımız kabine üyelerinin durumunun böyle olduğu bir ortamda bir «başbakan» dan söz etmek bilmem ne derece geçerlidir. XIX. yüzyılın ikinci yarısındaki Disraeli-Gladstone çatışmasına kadar bir başbakanlık kavramı tam manasıyla siyasi kültür ve stilde yer etmemiştir (8). Hatta parlamentodaki grupları mükemmel şekilde yönetmeyi bilmiş, uzun yıllar kiral ile parlamento arasındaki dengeyi sağlamış Walpole'un bile bir başbakan olmadığı ileri sürülür (9). Kabine arkadaşlarını kendisi seçmediğinden kabine üyeleri kendisine karşı sorumlu değillerdi. Kendisi düşürülünce, günümüzdeki uygulamanın aksine, kabine arkadaşları istifa etmeyip, görevlerine devam ettiler. Çünkü seçimi kazanmış bir parti programını yürütebilmek için parlamentodaki çoğunluk partisinin lideri tarafından, partinin ileri gelen, etkili olabilecek üyeleri arasından seçilmiş kimseler değillerdi. Değişik hizipler arasından, ayrı ayrı seçildikleri için kollektif sorumlulukları yoktu (10).

Öte yandan başbakanın bir siyasi partinin lideri olması da gerekli değildir. Seçim kazanmasının nedeni de bir parti programının zaferi ya da güçlü ve iyi örgütlenmiş bir siyasi partiye lider olmasından ötürü değildir. 1784 te de Pitt'in durumu bu iddiayı açıklayıcı bir örnek olarak kullanılabilir. Pitt'in başbakan olmasını isteyen kiral kendisini başbakan olarak tayin ettikten sonra seçimlere sokmuş ve Pitt kiralın rüşvet ve çıkar sisteminin hakim olduğu seçimlerden başbakanlığı tasdik edilerek çıkmıştır. 1688 ve 1832 arasında buna benzer birçok olay görmek mümkündür. Bu yıllar arasında yönetim organlarına atanmış birçok kimse atanmaları yapıldıktan sonra seçimlere gitmiştir. 1695 te Sunderland ve 1741 de Walpole görev başına bu şekilde getirilmişlerdir (11).

Kabine ve başbakanla ilgili olarak diğer bir önemli nokta da kiralın izlenecek genel politika ya da devlet işleri hakkında bu organların öne süreceği görüşleri canı istediği ya da işine geldiği anlarda eyleme döküleceğidir. Kiral siyasi anlamda çok az olarak kabineye bağlı kalmıştır. Kabinenin genellikle onun siyasi direktiflerini uyguladığını, bakanların teker teker ona karşı sorumlu olduk-

(8) H. J. Laski, **Parliamentary Government in England**, Allen and Unwin Ltd., London, 1946,

(9) Keir, **op. cit.**, ss. 297 - 98.

(10) H. R. Greaves, **The British Constitution**, Allen and Unwin Ltd. London, 1958, ss. 93-96.

(11) Keir, **op. cit.**, s. 320,

larını, göz önünde bulundurursak, başbakanlık kurumunu aslında kiralın doldurduğu daha belirgin bir hale girer.

*Bir Siyasî Parti Örgütü Söz Konusu Olabilir mi?*

XVIII. yüzyılda İngiliz Siyasal sistemindeki gruplar, bugünkü anlamda bir kütle örgütüne sahip değillerdir. Bunun kısa olarak iki nedenini verebiliriz :

(1) Oy hakkı çok küçük bir zümreye tanındığından kütlere inmek için bir çaba göstermeye gerek yoktu.

(2) Parlamento üyeliğine seçilen kişiler herhangi bir siyasi partinin üyesi olmadan önce parlamento üyesi oluyorlardı. Bu anlamda partiler (eğer onları böyle adlandırmamız mümkünse) hiçbir zaman milli düzeyde partiler olmayıp, yalnızca parlamento partileriydi (12).

Başka bir açıdan baktığımızda bu grupların, XX. yüzyıl siyasi partilerine oranla, disiplinsiz ve kolay çözülebilir olduklarını görürüz. Bunun önemli nedeni, yukarıda da belirttiğimiz gibi, parlamentoya girdikten sonra bir grubun üyesi olan kişilerin, parti olarak dışarıdaki seçmene karşı bir sorumluluk duymayacaklarıdır.

Böyle bir sorumluluk duyulmadığından, grup içinde disiplini sağlayacak organların kurulmasına yanaşılmamıştır. Örneğin, bugün İngiltere de siyasi partiler (parlamento) içinde disiplini sağlayacak, kabine direktiflerinin partinin parlementer üyelerince benimsenip, uygulandığını denetleyecek, oylamalarda üyelerin davranışlarını dikkatle izleyecek, «kırbaç» (Party-Whip) diye isimlendirilen disiplin sağlayıcı unsurlar bulunmaktadır (13). Ayrıca bugün hükümette bulunan parti, lideri olan başbakanın da denetimi altındadır. Gücünü tamamen parlamentodaki partisinden alan başbakan tekelinde bulundurduğu yetkilerle partisini bükülmez bir bütün olarak idare edebileceği bir ortama kavuşmuştur. 1832, hatta ikinci parlamento reform yılı olan 1867 öncesi İngiltere'de yalnız parti içi disiplin unsurları değil, bir başbakanlık kurumundan bile söz açmak ne dereceye kadar doğru olabilir ?

Parlamentodaki gruplar, kabine sistemi, başbakanlık kurumu ve siyasi grupların organizasyonu açısından incelemeye çalıştığımız, 1832 den önceki İngiliz siyasi hayatında bugünkü anlamda si-

(12) Greaves, *op. cit.*, ss. 113 - 124.

(13) Herbest Morrison, *Government and Parliament*, Oxford University Press, 1954, s. 211.

yasi partilerin olmadığı belirgin bir hale geliyor. Alt yapıda büyük değişiklikler yapacak bir endüstri devrimi daha gelmemiş. Yalnızca mülk sahiplerinin oy hakkı olduğu bir düzende devlet, mülkiyet hakkının koruyucusu olmaktan başka birşey değildir. Toplumu meydana getiren büyük çoğunluk siyasi hayata «katılma» düzenine erişmemiş, «vatandaşlık» statüsüne çıkamamış, XIX. yüzyıl İngilteresi büyük toplumsal sorunlara eğilmeye çabalayan üst yapı kurumlarıyla, bu yetersiz ve kendini yenileme çabası içinde feodal yapıyı endüstri devriminin getirdiği korkunç bir potansiyalle temellerinden sarsmaya başlayan alt yapının uzun bir panoromasıdır. Ele almaya çalışacağımız sorun, XIX. yüzyılın ekonomik ve toplumsal dalgalanmalarına hakim olmaya çalışan ve modern kütle partilerinin öncüleri olan İngiliz siyasi partilerinin, toplum dinamiklerine birer üst yapı kurumu olarak nasıl araç oldukları ve sırasıyla bu toplum dinamiklerini nasıl etkiledikleridir. Toplumsal sorunlara cevap olarak meydana gelen siyasi partilerin XIX. yüzyıldan önce İngiltere'de bulunmamasının nedeni, XIX. yüzyılın sorunlarını ele aldığımızda daha açık olarak belirecektir.

### *1832 yi Hazırlayan Sebepler.*

Waterloo savaşından sonra İngiltere de büyük ve süratli değişiklikler olmaya başladı. Bir kere uzun süren bir barış döneminin sonucu olarak nüfusu büyük bir gelişme gösterdi. Bu, biraz da gelişen sağlık koşullarının sonucuydu. Üretim araçlarının her geçen gün daha mükemmel bir hale gelmesi sonucu İngiltere, bütün dünyanın üretim atölyesi olarak kabul edilmekteydi. Joseph Bramah, Henry Maudslay gibi kişilerin icatlarıyla makina endüstrisinin temelleri atılmış ve makina yapan makinalar, sanayi devriminin yeni bir evrenini açmıştır. Yeni gelişen teknolojinin uygulandığı alanlara yatırılan kapital birikimiyle birçok üretim kollarında seri imâlâta geçilmiş ve aile birimi içindeki üretim kâr getirmeyen düzeye inmişti. Kapital sahipleri ailelere evlerinde yapacakları iş vereceklerine, kendilerine ait iş yerlerinde bir araya getirmişlerdi. Böylelikle ücrete dayanan bir emekçi sınıf meydana gelmiş ve ücret kapital ilişkileri XIX. yüzyıl İngilteresinin siyasi düzenini etkileyecek şekilde gelişmeye başlamıştı. Ayrıca bulunan yeni ticaret yolları ve gelişen denizcilikle yeni icatlar seri üretim gereğini duyuruyordu. Bu da küçük sanayi kollarının üretiminden de ötede bir üretime ihtiyaç gösterdi. İthal edilen ham maddeler, alet ve makina halinde ihraç edildiğinde, üretim araçlarını ellerinde tutan sınıflara büyük kâr bırakmaktaydılar.



Donanmasının denizlerde sağladığı üstünlük, emperyalist yayılma, bu küçük adayı, bir çok az gelişmiş ve yeteneksiz ülke üzerinde siyasal ve ekonomik baskı uygulayabilecek bir düzeye çıkarılmıştı. Londra şehri dünya ticaretinin beyni olmuştu. Devrimler ve hükümet darbeleri geçirmekte olan ülkelere kıyasla barışçı bir ortamda gelişebilmesinin nedenleri, yumuşak bir anayasanın varlığından başka, İngiliz muhafazakârlığını yabancı muhafazakârlardan ayıran, içindeki değişime yatkınlık unsurudur.

Reform hareketlerinin yoğunluk kazandığı bu yüzyılda, siyasi partilerin durumları, savundukları ilkeler, büyük anayasal değişmeler getiren halk kitlelerinin talepleri arkasında yatan nedenler, ve «Sorumlu Devlet» düzeyine geçiş, toplu olarak incelemeğe çalışacağımız konular olacaktır. Bunu yapabilmek için, siyasî partilerin geleneksel inanç ve politikalarındaki büyük değişime yol açan önemli toplum hareketlerinin kaynağı olan «Tahıl Kanunu» (Corn Law) na inmek yararlı olacaktır.

#### *Tarım - Endüstri Çatışması.*

Napoleon Savaşları sırasında, İngilterede tarım büyük bir gelişme göstermiş ve zamanın toprak sahipleri ortaklıktan önemli kâr artışları elde etmişlerdir (14). Bu düzen içerisinde geniş bir topraksız işçi sınıfı türedi. Bu kişiler ya bir ücret karşılığında toprak ağasının emrinde çalışmak ya da yeni gelişen şehirlere akın etmek zorunluğundaydılar. Savaş içindeki İngiltereyi doyurabilmek için geniş ölçüde tahıl üreten toprak ağaları savaş sona erip te tahıl fiyatlarında belirgin bir düşme olunca devletten ekonomik çıkarlarının korunmasını talep ettiler. Ötedenberi genellikle tarımsal güçlerin temsil edildiği, Parsons, Squire gibi çıkarını toprağa bağlamış İngiltere'nin kırsal beylerinin doluştuğu parlamento 1815 de «Tahıl Kanunu»nu geçirerek, yerli pazarlarda tahılın bir quarter'ı 80 shillinge varmadan tahıl ithal etmeği yasakladı (15). Savaştan hemen sonra, tahıl fiyatlarının düşmesi, toprak sahiplerinin ortaklıktan kazandıkları kiralari düşürmüş ve bunun sonucunda da kırsal İngilterede işsizlik ve iflaslar birden artış göstermiştir. Eldeki işsizlerle ne yapılacağı düşünülürken, kıtalarından terhis olarak evlerine dönen askerler de soruna olumsuz bir katkıda bulunmuşlardı. Bütün bunlar, ekmeğin fiyatını arttırmış ve fakir halk, çiftlik ürünlerini satın alamaz olmuştu. Kendi çıkarlarını korumak için en-

(14) David Thomson, **England in the Nineteenth Century**, Barnard and Co. Ltd., Aylesbury, 1964, s. 35.

(15) I quarter : 12.7 kg. olan bir tahıl ölçüsü.

düstri şehirlerinin işçileri ve sanayi sahipleri zararına harekete geçmiş olan tarımsal güçler, İngilterede sanayi çıkarlarıyla tarım çıkarları arasındaki ilk büyük kopmayı yaratmışlardı. Sanayiciler, dünya pazarlarında en yüksek kârı sağlamak, diğer ülkelerin rekabetini önleyecek ucuzlukta üretim yapmak nedenlerinden besin fiyatlarının düşürülmesini istiyorlardı. Fiyatlar düştüğü takdirde işçi ücretleri de indirilebilecek, bu da sonuç olarak daha ucuza üretim yapılmış olmasını sağlayacaktı. Tarımsal güçler ise tahıl fiyatlarının yüksek bir düzeyde tutulması için siyasî baskı uyguladıklarından XIX. yüzyılın başları, İngilterede birbirlerine öldüresiye düşman iki apayrı ekonomik çıkar grubunun meydana gelişine tanık oldu. Bu da sonuç olarak, tahıl kanunlarının kaldırılması için harekete geçen «serbest ticaret» akımına yol açtı. Özet olarak; eyleme dökülen durum, şu iki ilkeyi karşı karşıya getirmişti : *Tahıl Kanunu - Serbest Ticaret*.

#### *Alt Tabakaların Örgütlenmesi Başlıyor.*

İngiliz siyasi tarihinin sokak gösterileriyle açılan bu dönemde şehirlerdeki sermaye sahipleri, ticaret ve imalat çıkarları olanlar, hükümet yapısının, mali ve ticari politikanın, toplum ve hukuk sistemlerinin tedrici olarak yeniden düzenlenmesini istiyor bu alanda geniş çapta reformlar yapılmasını öngörüyorlardı. Yozlaşmış egemen sınıfların ve tarımsal güçlerin ayrıcalıklarının ortadan kaldırılması toplum düzeninin sağlamlaşması bakımından önemliydi. Etkili siyasal örgütlenmeyi mümkün kılacak olan bu aşırı eylemler gelişen İngiliz parlamenter yaşantısına büyük ölçüde katkıda bulunacaktır. 1816 yılında Oldham, Middleton ve Manchester de, desteklerini Lancashire'in endüstri bölgelerinden alan ve Tahıl Kanununa karşı direnen «Birlik» (Union) kurumları kuruldu (16). Bunlar bir süre sonra, Napoleon savaşları sırasında Major John Cartwright tarafından kurulan Hampden kulüpleriyle elele vererek Sir Francis Burdett önderliğinde gösteri yürüyüşleri, toplantılar yapmağa başladılar (17). Bu direnme hareketlerine Thomas Wooler, Richard Carlile ve William Cobbett gibi siyasi yazarlar da önemli katkılarda bulunuyorlardı (18). Bu seri halindeki dinamik halk

(16) Bunlar genellikle 1815 Tahıl Kanunlarına karşı direnen guruplardı. Tahıl Kanunları uygulanan baskı sonucu birkaç kere nitelik değiştirmiş ve 1846 da endüstri çıkarlarının ağır basması sonucu tamamen kaldırılmışlardır.

(17) Thomson, *op. cit.*, s. 24.

(18) Thomas Wooler, «Black Dwarf», adlı gazetesinde (1817-24), Richard Carlile, «Republican», William Cobbett ise «Political Register» da bu sorunlara eğiliyorlardı.

hareketleri kamu oyunu etkileyen ve canlandıran ana unsurlar olarak bu yüzyılda ulaşılan birçok reform hareketlerinin itici güçlerini meydana getirmişlerdir. 1839 da Manchester de kurulan «Tahıl Kanunlarına Karşı Olanlar Birliği» (Anti Corn Law League) bünyesinde imalatçı ve ticari sınıfların bütün önemli ögelerinin temsilcilerini toplamıştı (19). Serbest ticaret doktrini, yalnızca Tahıl Kanunu açısından değil, fakat en geniş felsefi anlamıyla barışı, ulusal gelişmeyi, ve gücü arttıracacağı gerekçesiyle benimsenmişti. Kraliçe Victoria İngilteresinin ideolojik temelleri ucuz ekmek ve yüksek ücretler uğruna eyleme dökülen toplumsal direnme üzerine kurulmuştu.

### *1832 Vatandaşlık Statüsüne Doğru İlk Yöneliş.*

Yeni toplumsal denge ve siyasal doktrinler, siyasal sistemi evrime zorladı. Parlemantodaki Whig grubu halâ yasama organlarında kişilerin değil mülkün temsil edilmesi gerektiği görüşünü savunuyordu. Tom Paine gibi aşırılar ise kişilerin temsil edilmesi görüşündeydiler (20). Tek kişi, tek oy ve genel oy, bir an önce geçilmesini istedikleri sistemin ana ilkeleriydi. 1832 de Whigler ağır bastılar. Aşırılar genel oy için 1928 e kadar bekleyeceklerdi. 1832 reformu kişiler yerine mülkün temsil edilmesi ilkesini titizlikle korudu (21). Kıpırdanmaya başlayan toplum, tutucu egemen sınıflara daha bunu kabul ettirecek kadar bilinçlenmemişti, örgütlenmemişti. Endüstri devriminin toplum üzerindeki izleri derinleştikçe, siyasal davranışta ona göre nitelik değiştirecek ve egemen sınıflar 1832 deki kadar ucuz kurtulamayacaklardı.

### *1832 Parlamento Reform Kanununun Getirdiği Yenilikler.*

1832 Parlamento Reform Kanunu aşağıda belirtilen değişimleri getirdi.

- 1 — Kanun seçmen sayısını % 50 oranında arttırdı. (Önceki seçmen sayısı pek fazla olmadığından bu reform sonucu büyük halk kütleleri hala oy hakkını elde edememişlerdi.) Önceki 435.000 seçmene reform sonucu 217.000 seçmen eklendi (22).

(19) D. C. Sommervell, **English Thought in the Nineteenth Century**, Methuen and Co. Ltd., London, 1940, s. 86.

(20) **Ibid.**, ss. 30-31.

(21) Samuel H. Beer, **Modern British Politics**, Faber and faber, London, 1965, ss. 17-20.

(22) Thomson, **op. cit.**, s. 74.

- 2 — 1832 Reform Kanunu 43 yeni bölgeye oy kullanma yeteneği verdi. Bunların arasında Sheffield, Leeds, Manchester ve Birmingham gibi büyük endüstri ve ticaret merkezleri de bulunmaktaydı (23). Böylelikle kırsal bölgelere ve küçük tarım şehirlerine ayrıcalık tanıyan, önemlerine ve büyüklüklerine oranla onlara daha fazla temsilci çıkarabilmek hakkı veren eski uygulama ortadan kaldırılarak sanayi ve tarım çıkarları açısından bir toplumsal denge kuruluyordu. Hatta diyebiliriz ki sanayi şehirlerinin parlamentoya gönderdiği *Serbest Ticaretçiler* terazinin kefesini sanayi çıkarlarına doğru belirgin bir şekilde indirmişlerdi.
- 3 — 1832 Reform Kanunu, rüşvet, seçimlerin sarayca denetlenmesi sistemini işe yaramaz bir hale getirerek kralın siyasi gücüne de büyük bir darbe indirmiştir (24). Yani kanun ile birlikte artan seçim bölgeleri saray denetimine engel olacak nitelikteydi. Kralın onlarla uğraşacak kadar, gerek para gerekse de örgüt bakımından, yetenekleri yoktu. Seçimler üzerindeki etkisini kaybeden kral kabinesini kurma yeteneğini de kaybetti. Önceden istediği adamı seçtirip, kabinesine alabilmekteyken şimdi kendi yetenekleri ile seçim kazanıp parlamentoya gelmiş kişiler karşısında güçsüz bir duruma düşmüştü. Kıraldan bağımsız olarak kurulan kabineler doğrudan parlamento içinde kendilerini destekleyen gruba sorumlu oluyorlar ve kabinede etkili bir kişinin şahsında yavaş yavaş, bugünkü anlamıyla, bir başbakanlık kurumu doğuyordu. Kıraldan bağımsız olarak, seçimle iş başına gelen bir avam kamarası, lordlar kamarasına karşı bir ağırlık kazanıyor ve kral-avam kamarası-lordlar kamarası arasındaki üçlü denge halk yararına olarak bozuluyordu (25). Örneğin 1834 de kral Peel'i başbakan olmaya davet ettiğinde Peel kendinden öncekilerin aksine seçimlerde çoğunluk elde edemedi (26). Artık başbakanların kıralla değil fakat seçmene dayanmaları gerektiği açıkça belli oluyordu.

---

(23) **Ibid.**

(24) Keir, **op. cit.**, ss. 373-74.

(25) Bu dönemden sonra Lordlar süreli olarak geriliyerek siyasal etkenliklerini kaybedecekler ve ellerinde kalan son yetkileri de 1911 parlamento Reformuyla Avam Kamarasına devredeceklerdir.

(26) Keir, **op. cit.**, s. 406.

4 — 1832 Reform Kanununun bütün önemi şu gerçek gözönünde tutulduğunda belirir : Squire, Parson ve toprak sahipleri tarafından yüzyıllardan beri yönetilen tarımsal bir ülkenin, sanayi devrimi ve ticaret ortamının yarattığı sınıfların yönetiminde bir sanayi ülkesine dönüşmesi. Diğer bir önemli nokta, Reform kanununun, artık geriye dönüşmesi imkansız bir ortam yaratmasıdır. Bu nedenden ilerdeki toplumsal sorunlara ve yeni reformlara yönelecek yolu açması gerekiyordu. Ve öyle de oldu.....

1832 Parlemonto Reformu Kanununa yol açan toplum kurumlarının direnişi ve uyguladıkları yöntemler, modern parti örgütünün temeli olarak sayılabilir. Şimdi seçmen sayısı, özellikle endüstri bölgelerinde arttığına göre partiler açısından, daha büyük örgütlerin kurulması bir zorunluluk haline gelecekti. Bu zorunluluk da günümüzdeki modern kütle partilerinin temelinde yatan en önemli unsurdur.

### *Toplumsal Eylemler - Toplum Kurumları*

Siyasi partilerin artan «Siyasal katılma» karşısında nasıl ve ne ölçüde organize olduklarını incelemeyen önce, bu partilerin doğmasının en büyük nedenini meydana getiren ve her biri toplumdaki bir eksikliği, eşitsizliği onarmak için ortaya çıkmış olan ilk sendika ve birlik hareketlerine kısaca bir bakalım.

### *İki Ulus.*

İngiltere'de radikal reformları kaçınılmaz bir duruma getiren nedenler bu ülkenin sınıfları arasındaki büyük ayrılıkta aranabilir. Disraeli 1845 yılında yazdığı «Sybil» adlı romanında duruma bir açıklık getiriyordu (27). Kitabına ikinci isirâ olarak «İki Ulus»u koyarken toplumsal sorunları abartmadığına inanmak gerekir.

Egemen sınıfların ezici yönetimi erken Victoria dönemi İngilteresinde sokak gösterileri ve grevlere yol açmıştı. Şaşılacak olan şey bu karşı koymanın hiç bir zaman açık bir ihtilale dönüşmediğidir. Hatta «Peterloo Katliamı» bile 1819 da ciddi bir patlamaya yol açmadı (28). Fakat insan kişiliğinde büyük problemlere yol açan

(27) Thomson, *op. cit.*, ss. 38 - 39.

(28) 1819 yazında tanınmış radikal hatip Hunt'ı dinlemek üzere Manchester'da St. Peter alanında toplanmış olan 60.000 kişilik bir topluluk, Hunt'ı tutuklamaya gelen atlı polislerin hücumuna uğradı. Onbir kişi öldürüldü, yüzü kadın olmak üzere dört yüz kişi yaralandı. Bir Tory

endüstri şehirlerindeki hayat, gelenekleri öldürmüş, adetleri sarsmıştı.

*Owen ve Sendikacılık.*

Bu dönem, İngiliz sosyalizminin babası olarak bilinen Robert Owen'ı karşımıza çıkartmaktadır. İdeali, gönüllü ve tamamen özgür olarak kendi kendini yöneten işbirliği örgütleri kurmaktı (29). Ortaya attığı sosyalist düşünce Fabiancılara onlardan da bugünkü İngiliz işçi partisine kadar uzanmıştır. Owen'ın ortaya attığı sisteme oranla daha siyasal bir görüşü benimseyen Antony Ashly Cooper ise, devletin yasama yoluyla fabrikalardaki hayat ve çalışma şartlarını denetlemesini zorunlu buluyordu (30). 1833 de fabrika kanunlarıyla (Factory Acts) çalışma saatleri işçiler yararına düzenlenince büyük bir zafer kazandı (31).

Robert Owen'ın açtığı çığır ve kurmak istediği geniş örgüt, içinde bulunulan ortam bakımından fazlasıyla iddialıydı. Kurduğu meşhur «Büyük Milli Birleşmiş Sendikalar» (Grand National Consolidated Trade Unions) örgütünün modern anlamda bir sendikayla uzak yakın çok az bir benzerliği vardır (32). 1834 de kötü örgütlenmiş grevler sonucu çöktüğünde bu birlik Owen tarafından dağıtılmıştı. Çöküş nedenlerinden biri de, hükümetin «Tolpuddle Yargılaması» sonucunda yaratılan terör havasıdır (33). Birliğin dağılan parçaları sessiz bir şekilde ayrı ayrı çalışmalarına devam ettiler. Bu çalışmalar bütün bir ekonomik sisteme karşı direnme yerine üretim araçlarını kontrol edenlerle kollektif pazarlığa yönel-

---

başarısı olan Waterloo'ya gölge düşürmesi için, bir Tory yüzkarası olan St. Peter, halk mitolojisine «Peterloo Katliamı» olarak geçti.

- (29) Owen, XIX. yüzyıl İngilteresinde tanınmış bir düşünür ve işverendir. Evliliği özel, mülkiyeti ve dini kınayıp kooperatif birliklerine dayanan idealist bir sosyalizm ortaya atmıştır.
- (30) Bütün hayatını tek bir şeyi gerçekleştirmek için adanmış bir İngiliz asilidir. Bütün 19. yüzyıl «Fabrika kanunlarının» babası sayılmaktadır.
- (31) Thomson, *op. cit.*, ss. 47 - 47.
- (32) Sommervell, *op. cit.*, ss. 203 - 204.
- (33) Tolpuddle yargılaması 1834 yılında İngilterede büyük yankı uyandırdı. Bir avuç Dorchester tarım işçisi Owen'ın Grand National Consolidated Trades Union'unun bir parçasını meydana getirmek üzere, George Loveless'in önderliğinde bir sendika kurdular. Fakat sendikaya girenler için gizli törenler yapıp, bağlılık yeminleri ettirdiklerinden yargılandılar. Usulsüz yemin törenleri düzenlediklerinden 7şer sene sürgüne mahkum olan bu tarım işçileri İngiliz işçi hareketi içinde Tolpuddle Martırları olarak anılırlar.

mişti. Bu temeller üzerinde büyümeğe başlıyan modern sendikalar, gittikçe güçlenip, dayanışmalarını arttırarak 1850 lerden sonra işçi örgütlerinin hızla gelişmesini sağladılar. Bu yıllarda önderlerini kendi aralarından değil üst tabakalardan seçen işçiler daha bir yirmi yıl ekonomik yoksunluklarını gidermelerini siyasal reformlarda arayacaklardı. 1835 lerde Owen devri sona erdi. Örgütünün çok hızlı gelişmesi, örgütün içinde bir güç ve dayanma yeteneğinin yerleşmesine imkan vermemişti.

### *Chartism.*

Tahıl Kanunları Karşıtları Birliğinin yükselme devrinde aşağı orta sınıflara yönelmiş bir başka hareket te eşit derecede önem kazanmaktaydı. Anısı İngiliz siyasal tarihine «Chartism» diye geçecek olan bu hareketin siyasal ve anayasal reformlar olan amaçlarının kökenleri toplumsal ve ekonomik yoksunluklarda yatmaktaydı. Sendikacılık çabalarında Owen'in başarısızlığından sonra örgütün hayal kırıklığına uğramış üyeleri, hali vakti yerinde Londra işçilerinin radikal eylemleri ve Lancashire ile Yorkhire'deki toplumcu eylemlerle el ele verdiler. William Lovett 1836 da «Londra İşçi Birliği» ni kurdu, (London Working Men's Association) (34). İki yıl sonra gene Lovett ve Francis Place «Halk Bildirisini» hazırladılar. (35). Birmingham Siyasal Birliği ve Connor'un önderlik ettiği Leeds'deki hareket de Chartist eyleme katıldılar (36). «Bildiri» ulusal düzeyde bir eylemin savaş narası haline geldi. Zorlanan ana sorunlardan en önemlisi 1832 Parlamento Reform Kanununun düzeltmediği seçim ve parlamento sistemlerinin halkın yararına olarak yeniden düzenlenmesiydi. İngiliz dış ticaretinin gelişmesi sonucu artan ücretler ve gelişen hayat şartları 1848 de «Chartist» eylemi yıktığında İngiltere de sendikacılık iyice güçlenip yerleşmiş ve yeni reformlar sağlayacak güç gelişmişti. Küçücük adaya akan imparatorluk gelirleri ekonomik yoksunluğa dayanan bir kütle hareketi şansını tamamiyle ortadna kaldırıyordu. Fakat yukarıda da görülebileceği gibi Chartism İngiliz toplumunda derin bir iz bırakabilmişti. Victoria İngilteresinin tarihi akımı içinde belirgin olan husus maddi yeteneklerin artması sonucu, bu maddi yetenekleri yaratmış olan liberal ideoloji karşısında, gittikçe güçlenen bir işçi sı-

(34) Thomson, *op. cit.*, s. 55.

(35) *Ibid.*, s. 83.

(36) Feargus O'Conner'ın (1794-1855), Leeds de yayınladığı «Northern Star» gazetesi Chartist hareketin resmi organı haline gelmişti.

nının örgütlenmesidir. Bunu Chartism'in yıkılışından hemen sonra gittikçe güçlenen bir sendikacılık akımında görüyoruz.

*En Büyük Sayının En Büyük Mutluluğu.*

Tahıl kanunları aleyhtarları hareketi ve Chartism'in sonuçları temelinde J. Bentham'ın «En büyük sayının en büyük mutluluğu» doktrininin yattığı liberal değişimler olmuştur. Bu sürenin aydın üretimi olan bu doktrin, sosyal reformların, toplumsal hizmet örgütlerinin temel felsefesi ve bütün hükümet kuruluşlarının ana kaynağı haline gelmiştir. Bundan önce devletin yalnızca üç ana görevi vardı : Bunlar ulusal savunmayı gerçekleştirmek, toplum düzenini sağlamak ve mülkiyet hakkını korumaktı. Fakat şimdi, Bentham'ın teorisine göre eğer devlet toplumun hiç bir işine karışmaz, kişiyi tamamen serbest bırakırsa, kişi kendi tayin ettiği amaçları kendisi kovalıyarak elde edebileceği en büyük mutluluğa erişirdi. Bentham'a göre insanlar, temelde, süreli olarak mutluluğu arar ve ızdıraplardan kaçmaya çalışırlar. Hangi amaca yönelirse mutlu olacağını kişi, devletten daha iyi bilmektedir. Tamamiyle özgür bırakıldığında kuşkusuz kendisini en fazla mutlu kılacak amaca yönelecektir. Devlet topluma ne kadar az karışarsa, o kadar çok kişi özgür olacak ve sonuç olarak o kadar büyük bir mutluluk yaratılacaktır, (37). Bu nedenden XIX. yüzyıl İngilteresinde bütün reform hareketlerinin ve yasaların hareket noktası ve ruhu «En büyük sayının en büyük mutluluğu» felsefesi olmuştur. «Laissez faire» liberal doktrininin bu derece bir canlılıkla kabul edilmesinin nedeni, hızlı bir ekonomik gelişme ve mümkün olan en fazla sayıda dış pazar elde etme çabasına bu doktrinin büyük bir kolaylık sağlamasıydı. Bu yüzyılın yarısında, liberalism ulusal zenginliğe katkıda bulunan her vatandaşa en geniş kapsamlı kişi özgürlüklerinin sağlanması anlamına geldi. Tahıl kanunlarının kaldırılması ve serbest ticaret ilkelerinin benimsenmesi bunların ulusal refahı ve ekonomik gelişmeyi sağlayacağına inanıldığı içindi.

Fakat ulusal endüstrinin her türlü denetim ve korunmadan uzak tutulması ilkesine inanç, toplumda yanlış olarak, kişinin de ekonomik yaşantısı içinde korunmağa muhtaç olmadığı kanısını yarattı.

Bu nedenledir ki toplum içinde kişinin güvenliğini sağlayacak önemli adımlar liberallerden değil fakat radikal Tory'lerden gelmiş-

(37) W. T. Jones **Masters of Political Thought**, Houghton Mifflin Co., Boston, s. 376.



tır (38). Kişinin mutluluğunu yaratma çabası içinde olan liberal felsefe daha gerçekçi bir şekilde ele alındığında devletin gayet geniş ölçüde toplum hayatına girmesinin gereği belirlemeye başladı.

*Benthamism : Mutuluk mu ? Mutsuzluk mu ?*

Bentham'ın felsefesinin yetersizliklerini ilk işaret edenlerden John Stuart Mill, gözlerinin önünde hızla değişen toplum koşulları karşısında bu felsefeyi yeni baştan düzenleme zorunluluğunu duydu. Bunu yaparken gittikçe demokratik radikalizm saflarına doğru kaymaktaydı. Kişi örgürlüğünün kişinin toplum içinde kendi çıkarlarını serbestçe izlemesinden daha başka birşey olduğuna kesinlikle inanmıştı. Kişiler ezici ekonomik koşullar ve materyalist toplumun bir sonucu olan küçük düşürücü hayat koşullarına karşı korunmak gereğindeydiler. XIX. yüzyıl İngilteresinde iyi bir toplum yaratabilmek için Laissez faire ilkelerine karşıt olması gereken çok geniş kapsamlı reformlar yapmak zorunluluğu doğuyordu. Sendikacılık ve kooperatifçilik hareketlerinin baş savunucusu olan Mill ortaya koyduğu ilkelerle İngiltere de Lock'tan ve 1688 İngiliz devriminden beri süregelen demokratik gelenekleri, yeni gelişen bir endüstri toplumuna uydurma çabası içindeydi (39).

*Siyasal Partilerin Örgütlenmesi.*

Peel'in başbakanlığından hemen sonra Liberaller ve Muhafazakarlar liberal felsefenin ana ilkelerini genellikle kabul etmekle birlikte yalnızca uygulamadaki hız ve yöntemler üzerinde farklı görüşler benimsemekteydiler. Böylelikle hakiki bir parti hükümeti sisteminin gelişmesi mümkün oldu.

*Parti Örgütlenmesini Etkileyen Hareketler.*

Parti örgütlenmesini etkileyen ve parti hükümeti sistemine yol açan hareketler, yazının başında da belirtmeye çalıştığımız gibi, köklerini 1815 Tahıl Kanunlarından alırlar. Bunlar örgütlenmeye yol açan ve reform kanunlarının yaratıcısı olan «Chartism» «Sendikacılık» ve «Radikal» akımlarıdır. Eğer bu hareketler liberal ve muhafazakar partileri aşırı derecede etkilemişse bunun nedenleri bu hareketlerin ulusal düzeyde gitgide büyüyen baskı ve önemlerindedir. Gene bu nedenledir ki, bu erken XIX. yüzyıl

(38) Beer, *op. cit.*, ss. 39 - 43.

(39) H. Sabine, *A History of Political Theory*, George G. Harrap and Co. Ltd., London, 1960, ss. 591 - 99.

hareketleri liberal ve muhafazakar partilerin gelişmeleriyle tamamen içiçe örülmüştür. XIX. yüzyılın ortalarında her iki parti de bu akımları **dikkate almazlık edememişler ve genişleyen oy hakkının yarattığı yeni siyasal güçleri saflarına çekebilmek için bu akımların taleplerine boyun eğmişlerdir.**

1861 de liberaller ve 1863 de muhafazakarlar «Kayıt Kurumları» kurarak mahalli parti örgütlerini daha sağlam bir şekilde denetleme yoluna gittiler. Muhafazakar «Kayıt Kurumu» daha sonra «Merkez Örgütü» ismini aldı. Görevi her seçim bölgesinde sürenli bir muhafazakar kurum bulunmasını sağlamaktı. 1874 de liberal kayıt kurumu da «Liberal Merkez Kurumu» adını alarak Liberal Parlemlenter Parti ile seçim bölgeleri arasında ilişki görevini yükledi (40).

İki partili hükümet sisteminin klasik modeli 1867 de Disraeli ve Gladstone arasındaki büyük düello sırasında belirmişti (41). 1867 parlamento reform kanunundan sonra ilk olarak geniş ve örgütlenmiş parti organizasyonlarına ihtiyaç duyuldu. 1867 reformu seçmen sayısını nerdeyse iki misli arttırmış olduğundan mahalli parti teşkilâtlarının sayılarını da arttırmak gerekiyordu.

Örneğin Birmingham şehrindeki «Liberal Birliği» kısa zamanda şu gerçeği gördü: Taraftarlarını esaslı bir şekilde örgütleyip, seçmenlerinin planlı bir şekilde dağılımını sağladığı takdirde Birminghamdaki üç adayı da kendi aralarından çıkarabileceklerdi (42). Fakat bunu yapabilmek için taraftarlarını çok dikkatli bir şekilde örgütlemeleri gerekiyordu. Bu örgütlenme Birmingham liberal «Caucus»u meydana getirdi. «Caucus»un seçmenleri örgütlemesi o derece başarılı olmuştu ki yöntemleri geliştirilerek başka yerlerde taklit edilmiş ve böylelikle parti örgütlenmesinde yeni bir dönem açılmıştı. Mahalli komiteler ve üyelerinin özgürlükleri siyasi partilerin merkez örgütleri yararına ve parti disiplini adına kısıtlanmıştı. 1867 de «Muhafazakar ve Kurucu dernekler Ulusal Birliği» (National Union of Conservative and Constitutional Associations) kurulduktan on yıl sonra «Liberal Dernekleri Ulusal Federasyonu» (National Federation of Liberal Associations) meydana getirildi (43). Her iki parti de 1880 lerden sonra büyük öl-

(40) W. Ivor Jennings, *The British Constitution*, Cambridge University Press, 1954, s. 54.

(41) Jennings, *op. cit.*, s. 58.

(42) Greaves, *op. cit.*, ss. 122 - 23.

(43) Beer, *op. cit.*, s. 47.

çüde merkezleşmiş modern yapılarına kavuşmuşlardı. Bundan önce kamu oyunu etkilemek ve propaganda yapmak amacıyla her iki parti örgütü de mahalli düzeyde belirgin bir politika benimsememişlerdi. Örneğin 1831 de kurulmuş olan «Carlton Club» yalnızca mahalli kayıt dernekleri kanalıyla seçmenlerin kayıt işlemleriyle uğraşır (44). «Carlton Club» merkez örgütü, parti politikasına yön verebilecek ya da parti üyelerini, parti görüşlerini kabul etmeye zorlayacak yetenekte bir örgüt değildi. Muhafazakarların bu merkez örgütünü kopya ederek Radikal ve Whigler tarafından kurulan «Reform Club» da yetenekleri bakımından «Carlton Club» dan ötede bir örgüt olamadı. 1852 de kurulmuş olan Muhafazakar Merkez İdare Kurulunun ana işlemi ise, bir süre, yalnızca seçimlerde gösterilecek adayları saptamaktı. Fakat görmüş olduğumuz gibi, seçmen sayısının artması sonucu toplumsal sorunlar ulusal düzeye çıktığında siyasi partiler de bu hızlı gelişmeye paralel bir şekilde örgütlenip gelişmişlerdir.

#### *Klâsik Liberalism'i Yıkan Nedenler.*

İhracat için ulusal yetenek zorlanmağa ve İngilterenin diğer uluslar üzerindeki üstünlüğü azalmağa başladığında, liberalism de önemini yitirdi. Varılmak istenen hedefler için «Serbest ticaret» ve «En büyük mutluluk» ilkeleri artık yeterli değildi. Yaratılan servetle ne gibi toplumsal hizmetlerde bulunulacağı saptanmadan mümkün olan en büyük serveti yaratma çabalarında bir anlam kalmamaktaydı. Bir süre için liberal doktrinler, deniz aşırı ticaret ve ekonomik gelişme nedenlerinden, İngiliz politikasına yararlı olmuşlardı. Fakat artık ortam hızla değişmekteydi. Bilimsel ilerleme, özgür düşünce ve saldırgan milliyetçilik liberal Victoria İngilteresinin yardım severlik, dindarlık, insanoğluna güven ve acıma faziletlerini temelinden sarstı. Bu liberalismin ölümünün moral yanındı. Liberalismin ölümünün diğer bir önemli nedeni de İngiltere'ye bu tarihe kadar üstünlük sağlayan maddi yeteneklerin yavaş yavaş yitirilmesi idi.

1898 Boer savaşı İngiliz imparatorluğunun genişleme döneminin sonu sayılabilir. Hemen nerdeyse bütün evrene hükmedecek durumda olan «Güneşi batmayan imparatorluğun» yalnızca Boer savaşındaki subay kadrosunun 1/3 trahomadan zaafiyete kadar herçeşit hastalıktan şikayetçiydi (45). Bu herkesin kendi mutlu-

(44) Keir, *op. cit.*, s. 468.

(45) C. A. Moser *Social Conditions in England and Wales*, Clarendon Press, London, 1958.

luğunu kendisinin kollamasını öngören, yalnızca üstü yaldızlı, bir dönemin acı sonucuydu. Endüstri devrimini tamamlamış Manşın öteki yakasındaki uluslar İngiliz dış pazarlarına uzun süreden beri güçlü birer rakip olmuşlardı. İlk başlardaki materyel üstünlük ortadan kalkınca İngiliz endüstrisini dış rekabetten koruma gereği ortaya çıktı. «Koruma kanunları», liberalizmle yaptıkları savaşta, muhafazakârların dayandıkları önemli seçim sloganlarından biri olacaktı.

Ulusal bütünlük de sarsıntı geçiren bir diğer unsurdu. İrlanda önce «Özerklik» (Home Rule) daha sonra, «tam ayrılma» isteğiyle ayaklandı (46). Liberal parti, özellikle Gladstone önderliğinde, 1914 e kadar parlamentoda Parnell'ci İrlandalıların desteğini sağlamak için, İrlandanın özerklik isteğini destekledi (47). Gladstone meşhur Newcastle programında, (1891) İrlanda ya özerklik verilmesi ilkesini açıkça benimsemişti (48). İrlanda 1914 e kadar İngiliz politikasını en çok meşgul eden sorun oldu. Partiler arası olduğu kadar partiler içinde de büyük ayrılıklar yaratan bu sorun İngiliz imparatorluğunun kaderi hakkında görüşleri bakımından İngiliz siyasal partilelerine temel nitelikler kazandırmıştı. İrlanda konusunda liberal parti ikiye ayrıldı. Zaten İngiltere de dinsel ve işsizlik nedenlerinden İrlandalılara karşı bir hareket başlamıştı. Muhafazakarlar dış politikada emperyalist bir genişlemeyi öngörüyor ve bu nedenlerden İrlandaya muhtariyet verme yolunda olan liberallerle (Gladstone taraftarları) bu konuda büyük çatışmalar doğuyordu. Ortamın uygunluğundan da yararlanan Joseph Chamberlain Liberal Partinin radikal kanadına önderlik ederek Gladston'a karşı çıktı (49).

#### *Gümrük Korunma Kanunları.*

Liberallerin İrlanda sorunu üzerinde parçalandıkları yıllarda bir diğer önemli sorun da, kıta Avrupasının rekabeti karşısında gerileyen İngiliz imparatorluğunun ekonomik durumuydu. Kıta Avrupasının ucuz üretimi İngiliz pazarlarını da doldurmaya başlamış ve sonuç olarak İngiltere de kapanan fabrikalar ve işsizlik artmaya başlamıştı. Bir zamanlar yararlı bir silah olan «*serbest ticaret*» artık geri tepiyordu. Dış pazarlar birbiri ardına kapanır-

(46) Keir, *op. cit.*, ss. 532 - 533.

(47) Thomson, *op. cit.*, ss. 182 - 183.

(48) Beer, *op. cit.*, ss. 56 - 57.

(49) Thomson, *op. cit.*, s. 199.

ken İngiliz endüstrisini korumak kaygısı başgöstermişti. Yeni slogan artık «*serbest ticaret*» değil «*dürüst ticaret*» ti.

İrlanda ya özerklik verilmesi konusunda büyük tepkiyle karşılanan ve partisi ikiye ayrılan Gladstone 1886 da bu nedenlerden seçimleri kaybetti. Muhafazakar ve Liberal-Birlikçi (Joseph Chamberlain'in önderliğini yaptığı liberaller) bir hükümet kuruldu. 1903 te J. Chamberlain bir gümrük korunma kanunu tasarısı çıkardı (50). Bu liberalizmin savunduğu ilkelere doğrudan bir saldırı niteliğindedir. J. Chamberlain'in ortaya attığı bu tasarımı 1890 lardan beri sendikalar da talep etmekteydiler (51).

İthal edilen besin maddelerine gümrük konulması öngörülmüyordu. İthal edilen işlenmiş maddelere ise ortalama olarak % 10 vergi konulacaktı (52). Bu arada muhafazakarlar geçirdikleri «Yabancılar kanunu» ile de (Aliens Act, 1905) (53) yabancı işçilerin İngiltereye akımını durdurdular. İşçiler yararına Muhafazakarlar tarafından alınan bu tedbirlerin izlerini, İngiliz işçisinin siyasal davranışında bulmak hala mümkündür. Muhafazakarlar İngiliz seçimlerinde ortalama işçi oylarının % 30 nu alırlar (54).

### *Son Liberal Zaferi.*

Liberaller emperyalist genişleme konusunda, Boer savaşları sırasında bir kere daha parçalandılar. Liberal partinin Boer taraftarı kanadı «Bağımsız İşçi Partisi» ve Lloyd George tarafından destekleniyordu, (55).

Kendi aralarındaki ayrılıkların dışında da liberaller, muhafazakarların, «gümrük kanunları», «yabancı işçilere (İrlandalı) karşı korunma» ilkeleriyle mücadele etme zorunluluğundaydılar. Bu mücadelelerinde kişi özgürlüklerinin önemle korunması, ulusal endüstrinin korunmasından daha önemli bulunabilirdi. Zaten muhafazakarların, «koruyucu» davranışları sonucu «ekonomik sıkış-

(50) Sommervell, *op. cit.*, s. 190.

(51) J. Chamberlain, 1903 de «Tariff Reform League» i kurdu. Asıl amacı gümrük korunma yoluyla İmparatorluk içinde birleştirici bir güç elde etmektir. Ama korunma talep eden sanayiciler de harekete katılınca "League" e yavaş, yavaş serbest ticarete karşı olanlar hakim oldular.

(52) Thomson, *op. cit.*, s. 199.

(53) *Ibid.*, s. 198.

(54) S.M.Lipset, *Siyasi İnsan*, Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları, Sayı 8, Ankara, 1964, s. 211.

(55) Thomson, *op. cit.*, ss. 208 - 209.

*ma*» eski önemini yitirmişti. Halk yeni yeni belirmeye başlayan «*Refah Devleti*» kavramıyla ilgileniyordu. Sosyal hizmetlerin gelişmesi, kişi özgürlüğünün artması en çok istenilen en çok gerekli bulunan ilkelerdi. Liberaller özellikle bunun üzerinde durdular. İşçi oylarını ele geçirebilmek için iki parti aralarındaki büyük mücadeleyi, muhafazakarlar İngiliz işçisinin ekonomik özgürlüğünü dış etkenlere karşı gümrük kanunlarıyla savunarak, liberaller ise sosyal hizmet kurumları ve kişi özgürlükleri getirerek yürütüyorlardı. Bu mücadeleyi aslında muhafazakarlar adına Disraeli başlatmıştı. Toplum sağlığı, fabrika düzenleme kanunları, sendikalar, onun zamanında gelişip güçlendiler. Büyük işçi kütlelerine ilk olarak oy hakkı tanıyan 1867 Parlamento Reform Kanunu da Disraeli tarafından sağlanmıştı (56).

1906 da muhafazakarlar bütün çabalarına rağmen iktidarı liberallere kaptırdılar. Yeni gelişen İngiliz işçi partisine de saflarında yer veren liberalleri toplumsal reformlara ağırlık veren politikaları iktidara getirmişti. Fakat bu liberallerin son zaferi olacaktı. «En büyük sayının en büyük mutluluğu» artık «serbest ticaret» ve «laissez faire» sloganlarıyla eş anlamda kabul edilmiyordu. Bunlar yalnızca Bentham tarafından yazıldığı günlerde ilerici sayılabilirlerdi. Şimdi ise devlet, kişi özgürlüğünü toplum açısından sağlamak göreviyle yükümlenmişti. Toplum içinde kişiyi kendi mutluluğunu araması için özgür bırakmak artık bir anlam taşımıyordu. Eğer Lancashire çelik fırınlarında İngiliz işçisini az bir ücretle çalışmaya iten açlıksa o toplumda kişi özgürlüğünden bahsetmek bütün moral ilkelerle alay etmek olurdu. Toplumcu Fabiancılara önderlik eden Oxford idealistlerinin temsilcilerinden T. H. Green «toplum hazinelerini yaratanların büyük çoğunluğunun o hazinelerden pay almadığını» öne sürüyordu. Daha moral, daha fazla yaratma gücü olan bir toplumun var olması için yaratılan toplumsal kıymetlerden herkes yararlanabilmeliydi (57). Gelişen ve güçlenen toplumsal sınıflar devletten kendileri için yeni haklar istiyor ve devleti kendi mutlulukları için bir araç olarak görmek istiyorlardı. Bu yüzden devlet yeni görevlerine kendini uydurmak için organlarını ve tutumunu yenilemek zorundaydı. Bu parlemenonun niteliklerinde ve yapısında önemli değişikliklerin yapılmasını gerektirmekte ve bütün bunlar daha mükemmel bir seçim sistemi ve daha gelişmiş bir kamu oyunun yaratılmasını öngörmek-

(56) Wilfred Harrison, *The Government of Britain*, Hutchinsin and Co. LTD., London, 1960, s. 12.

(57) Sabine, *op. cit.*, ss. 610-11.

teydi. Bunların sağlanması için ise siyasal partilerin yeniden organize edilmelerinin gerçekleşmesi, gelişmesi zorunluydu.

### *İşçi Partisinin Doğuşu.*

Artan siyasal haklar, ekonomik ve toplumsal sorunların harekete geçirdiği akımlar, İngiltere de gitgide daha sağlam bir şekilde gelişen parti örgütleri ve bir parti hükümeti sistemi yaratırken 19 uncu yüzyılın ikinci yarısında İngiliz siyasal hayatına yeni bir unsurun katıldığını görüyoruz. XIX. yüzyılın ikinci yarısında daha hızlı ve bilinçli olarak gelişme yeteneklerini bulan sendikacılık hareketi sonuç olarak Laissez faire akımı karşısında çıkarlarını korumak zorunluluğunda kalan bir sınıfın bir parti örgütü içinde siyasal alanda temsil edilmesine yol açtı. Klasik liberalizmin yarattığı bu sınıf eskisinden daha sağlam temeller üzerine kurduğu yeni sendikalarla bu yüzyılın ikinci yarısında büyük siyasal etkinlik kazandı. 1841 de «Madenciler Sendikası» 1851'de de «Birleşmiş Mühendisler Birliği» kuruldu (58). Bu yeni sendikacılığın ilk amacı parlamentoya temsilciler sokabilmektir. 1866 da kurulan, «Londra İşçi Birliği» Londradaki sendikaları, ikinci parlamento Reform Kanununu desteklemek üzere örgütledi (59). Amacı, kanun kabul edilip, oy hakkı genişletildikten sonra parlamentoya işçilerin seçimini sağlamaktır. Diğer partilerden ayrı, belirgin bir işçi partisi kurulmak istenmiyordu henüz. Şimdi ilk hedef parlamentoya radikaller ve liberallerle işbirliği yapacak bağımsızları sokabilmektir. Sendikaların siyasal sistemden talepleri genellikle, seçim bölgelerinin daha adil olarak dağıtılması (yoğun işçi kütlelerinin bulunduğu endüstri şehirlerine hak ettiği sayının altında temsilcilik verilmemesi), gizli oy, genel oy, ulusal bir eğitim sistemi, konut ve fabrika koşullarının düzeltilmesi için kanunların kabulü ve sendika haklarının yasaların kapsamına girmesiydi. Bu ekonomik sistemde temel değişimler isteyen bir sosyalist hareket değil fakat toplumsal ve siyasal reformları gerçekleştirmiş görmek isteyen bir işçi hareketiydi. Hele ihtilalci bir hareket kesinlikle değildi. Liberaller ötedenberi sendikaları ve işçi birliklerini, yararlı, barışçı, toplu pazarlık grupları olarak kabullenmişler fakat militan gruplar haline dönüşmelerini önleyici tedbirler almışlardı. Bunların en önemlileri 1871 yılında Gladstone'un geçirdiği Ceza Kanununu Tadil Kanunları (Criminal Law amendment act) işçi

(58) Thomson, *op. cit.*, s. 145.

(59) *Ibid.*, s. 146.

sınıfları arasında büyük bir tepki uyandırdı (60). Buna karşı gelişen muhalefet sonucu, 1869 da kurulmuş olan sendikalar kongresinin parlamento komitesi parlamento içinde bir direnme örgütüne haline geldi (61). Liberallerin kısıtlamaları karşısında işçi sendikaları güçlü protesto gösterilerine yönelirken daha önce eksikliğini duydukları belirgin bir siyasal amaca kavuşmuş oluyorlardı. 1871 den sonraki yıllar baştan başa grevlerle doludur. Bu nedenden 1880 lere kadar işçilerin kazandıkları haklar, parlamentodaki temsilcilerden ötürü değil fakat sendikalar aracılığı ile doğrudan pazarlık ya da işçi oylarını kapabilmek için rekabete giren muhafazakar ve liberal partilerin arka arkaya verdikleri siyasal tavizlerin sonucudur. Klasik liberalizmi yok eden toplumsal gelişme, işçi ve sendika hareketleriyle radikal ve liberal siyasal hareketler arasındaki yakın ilişki sonucu liberal sosyalizmin güçlenmesine yol açtı. Makinalaşma devri, aynı zamanda örgütlenme devriydi. Artık toplumsal ilişkiler örgütler arasında yürütülüyordu. Liberal sosyalizmin tomurcuklanması yeni bir gelişmeye yol açtı. Kıta Avrupasında birinci Enternasyonalin, 1848 ayaklanmalarında sosyalistlerin ve 1871 de komünistlerin oynadığı role rağmen sosyalizm İngiliz siyasal hayatına 1880 lere kadar etkide bulunmamıştı (62). Bu tarihten sonra parlementer gelişmenin en önemli unsuru siyaset sahnesinde bir işçi partisinin belirmesi olmuştur. Bu partinin temellerini, gelişen sendikacılık hareketi ve bu hareketle kaynaşan Fabianlar (63) (1884) Bağımsız işçi partisi (1893) ve sosyal

(60) *Ibid.*, 147.

(61) Beer, *op. cit.*, s. 110.

(62) Leon Trotsky Whither England adlı kitabının 4. bölümünde bu konuya değinerek özetle şöyle demektedir. Teknolojik gelişmeye önderlik eden ve dolayısıyla Teknolojisini adım adım geliştiren İngilterede yeni gelişen sınıfların siyasete katkısı da ağır olmuştur. Bu ağır evrim üst yapı kurumlarının toplum sorunlarına kendi statülerini de gözönünde bulundurarak eğilebilmelerini sağlamıştır. Böylelikle evrim içinde bir denge kurulabilmiştir. Sanayi devrimini ithal eden ülkelerde, birden yoğunlaşan teknoloji karşısında evrim yerine devrim beklemek daha olağandır.

(63) Fabian Society'nin kurucuları olan karı koca Webb'ler ekonomi ve sosyoloji konularında çalışmaktaydılar. 1884'den beri İngiltere de işçi hareketini etkilemekte olan bu kurum o tarihlerde Sydney ve Beatrice Webb, Bernard Shaw gibi düşünür ve yazarların etkisiyle işçi hareketine sorunları daha geniş bir açıdan görebilme yeteneğini getirmişlerdir. Günümüzdeki İngiliz işçi partisinin de entellektüel unsurunu meydana getiren Fabianlar İngilterede işçi partisinin beyni olarak çalışmışlardır.



demokratik Federasyon (64) (1881) meydana getiriyordu (65). Bunlardan bağımsız işçi partisi büyük işçi önderi James Keir Hardie tarafından, Badford da yapılan bir sendika toplantısı sonucu, mahalli grupların birtek ulusal örgüt halinde birleştirilmesiyle meydana geldi, (66). Üye sayısının 1.500.000 i bulmasına rağmen 1895 de ancak 45.000 oy alan bağımsız işçi partisi hiç bir milletvekili çıkaramayınca, davalarını daha esaslı bir şekilde ele almak isteyen sendika yöneticileri 1899 sendikalar kongresinde ve 1900 yılı Londra toplantısında, uzun tartışmalardan sonra, bugünkü işçi partisinin çekirdeği olan «İşçi Temsil Komitesi» ni kurdular, (67). 1900 de kurulan işçi temsilcileri komitesi 1906 seçimlerinde gösterdiği 51 adayından 29 unu parlamentoya soktu (68). Bu zaferde, muhafazakarlara karşı verdiği savaşta etkili olabilmek için işçi sınıfı sorunlarına eğilen liberal partinin de büyük payı olmuştur. 1906 seçimlerindeki liberal-işçi paktı olmamış olsaydı İşçi Temsil Komitesinin böylesine bir başarı kazanacağı kanısı fazlaca iyimserlik olurdu.

Bu zaferden sonra İşçi Temsil Komitesi adını İşçi Partisine çevirdi. Toplumsal reformlar yapabilme yeteneklerinin ne kadar abartılmış olduğu kısa zamanda meydana çıkan işçi partisi bu devrede programını ancak liberal partinin koruyucu kanatları altında yürütebilmiştir. Fakat partinin siyasal hayatının ilk aşamasında ki bu güçsüzlüğü ilerde kendinden beklenmekte olan yeteneklere hiçbir zaman gölge düşürmedi.

Gücünü işçi örgütlerinden alan belirgin bir siyasal partinin yaratılması İngiliz siyasal hayatında yeni bir unsurdu. Yeni parti, sendikaların enerji ve umutlarını anaysal ve parlamenter kanallara yöneltirken zamanla kütlelerin toplumsal refahı ve güveninin düzenli ve özgül yasama sorunları yapılacağı hakkında kesin bir kanı uyandırıyor.

Bu devrenin kısa süreli sonuçları her iki eski partinin de işçi oyları için hummalı bir çalışma göstermesiydi. (Örneğin, işçi par-

(64) Social Democratic Federation'un kurucusu Mr. H. M. Hydhmandır. Eton mezunu bu sosyalist asil İngiltere de bazı küçük hizmetlerin kamu mülkiyetine geçmesini sağlamıştır. Bu nedenden ortaya attığı akım (gaz ve su sosyalizmi) diye anılır.

(65) Mümtaz Soysal, «İngiliz İşçi Partisi» **S. B. F. Dergisi**, Cilt 12, No. I, (Mart 1957), ss. 77-78.

(66) **Ibid.**, s. 77.

(67) **Ibid.**

(68) Thomson, **op. cit.**, s. 187.

tisinin desteği ile 1906-1914 arası Lloyd George reformları) (69). Bu dönemde toplumsal liberalizm ve liberal sosyalizm el ele verecek şaşılacak derecede önemli seri reformlar yarattılar.

### *Sonuç.*

Siyasal parti hareketlerinin ideolojilerini yaratan, onları siyasal sürecin önemli bir unsuru haline getiren, bir kısım siyasal partileri meydana getiren nedenleri sağlarken bir kısmına da hiç yaşama hakkı tanımayan ekonomik ve toplumsal baskıların genel boyutları İngiliz siyasi tarihi içinde böyle bir yol izlemiştir. Genel olarak XIX. yüzyılın sonu Liberalizmin çöküşünü gördü. Liberalizmin çöküşü aslında bir siyasal partinin çöküşünden de ötede birşeydi. Belli bir devrin sonunu işaretliyordu. Liberalizmin başlıca mirasçıları, radikal sosyalist ve işçi hareketleri, diğer ülkelerdeki benzer hareketlerden bünyelerinde taşımaya devam ettikleri koyu bir liberal eğilimden ötürü ayrılırlar.

Aynı şeyi İngiliz muhafazakarlığı içinde söyleyebiliriz. Bünyesindeki reformlara, yeniliklere yatkınlık unsuru onu da yabancı muhafazakarlıklardan kesinlikle ayıran bir etkendir.

---

(69) *Ibid.*, ss. 199 - 202.